

МНОГОСТРАННАТА ПРИРОДА НА СУБЕКТИВНОТО ПРАВО

Ас. Емилия Лилова

Понятието „субективно право” претърпява продължителна историческа еволюция. То се оформя окончателно през XIX в., като на първо място се провежда ясна граница между субективното право като юридическа и етическа категория. Разкъсва се обвързаността между субективното право като основана на закона възможност за действие и моралната оправданост на същото това действие (оценка на неговата правилност).

През XIX в. се наблюдава синтез между класическата концепция за субективно право, като средство за защита на блага, и регламентираните в позитивното право „естествени права и свободи” на личността като право на живот, на свобода, на съвестта и т.н. В резултат понятието за субективно право бива значително разширено, неговите форми придобиват по-ясни очертания. Нов момент е разглеждането му не изолирано, а в рамките на юридически ситуации, съвместно и дори при превес на юридическите задължения.

В правната литература съществуват различни теории за същността на понятието „субективно право”, които отразяват развитието му в исторически, идеологически, философски и правен аспект.

Естественоправната теория разглежда субективното право като морално качество, даващо възможност на отделния човек да извършва оправдани, справедливи действия, като това морално качество се гарантира и осигурява от позитивното право. Субективното право е свързано с учението за естествените права – тези неотменими, иманентни

характеристики на всеки индивид, дадени му по рождение и отразени в обективното право.

Теорията на историческата школа, създадена под влиянието на философията на Кант, представя субективното право като волева власт на човека, чрез която той се реализира в обществото. Чрез волята си отделният индивид упражнява власт върху останалите членове на социума. Обективното право се явява средство за реализация на тази воля, по пътя на ограничаването и съгласуването с волевите измерения на останалите членове на обществото. Теорията на Рудолф Йеринг за субективното право като правно защитен интерес се противопоставя на волевата концепция. Йеринг отрича волевата теория поради факта, че не е възможно лица, които нямат правнорелевантна воля, да имат права по силата на волята си. Затова волята не може да стои в основата на субективното право. Р. Йеринг е на мнение, че държавата признава на гражданите определени интереси, като им дава възможност да ги удовлетворяват и ги защитава. Субективните права са средства, които законът дава на индивидите за постигане на целите и интересите им.

Друго правно виждане представя субективните права като отношение. Тази теория е формулирана от Савини и е континентална по естеството си. Според него в социалната среда правото съществува като единство от два порядъка – обективно и субективно право. Порядъкът на обективното право се състои от правни норми, а този на субективното – от правни отношения; правното отношение от своя страна представлява конкретна връзка между две лица, дефинирана от правните норми. Субективното право възниква и се проявява единствено в рамките на правното отношение, следователно то също е отношение. Съобразно с тази теория, субективното право изразява властта на индивида, ограничена в

рамките на правното отношение да определя поведението си и да изисква дължимо поведение от друго лице.

Значимостта на субективното право се оспорва от Леон Дюги и неговата отрицателна теория, която е реакция срещу либералните и индивидуалистични тенденции, доминиращи през XIX в.

Естественоправната теория, схващането на субективното право като свобода, воля, интерес акцентират върху защитата на индивида от обществото и държавата, гарантират на личността пространство на ненамеса, където сякаш обществото не присъства. Отделният индивид съществува единствено като член на социалната група и като такъв изпълнява социални функции, а именно – задължения, произтичащи от обективното право. Това, което е определено от правната норма, е юридическа ситуация и задължение, което е приоритетната правна категория, а не субективното право. Правото дава не права, а задължения, които са негов двигател. Едва при изпълнение на тези задължения, правният субект може евентуално да получи някакви права, като продукт и рефлексия на правния дълг.

Българската теория за субективното право е повлияна от вижданията на Савини за субективното право като отношение. Проф. В. Ганев не разглежда специално естеството на субективните права и задължения. Той приема, че те имат „мислено, идейно съдържание”, възникват в рамките на правните отношения и, макар че ги следват по време, имат логически и етически приоритет (*præius*). Този възглед се споделя от редица други автори в общата теория на правото. Единствено проф. Ц. Торбов се отклонява от това единомислие. В духа на философията на Кант, той разглежда субективното право метафизично и приема, че то е „първоначално образувание на духа” и като такава е проява на принципа на свободата. Той

се проявява като правна власт-възможност на титуляра на субективното право да определя собственото си поведение и поведението на другите лица в предели, поставени от правните норми. Взаимодействието на субективното право с обективното не е на основата на причинно-следствената обвързаност, а на взаимна зависимост, защото и обективното право не може да действа и да бъде обяснено без субективното.

В тази връзка трябва да се спомене, че когато се говори за субективно право, много често то бива противопоставяно на обективното, разглежда се като антитеза и корелат на обективното право, като негова противоположност. За да се разкрият същността и основните белези на субективното право, то трябва да се направи съпоставка с обективното право.

Традиционният възглед за релацията обективно право-субективно право е, че обективното право е съвкупност от правни норми, а субективното право възниква за субекта в процеса на реализация на нормите. То е отражение, страничен продукт от осъществяването на правните предписания, винаги е конкретно и персонално, и възниква при наличие на посочените в хипотезата на правната норма юридически факти. Негово единствено „жизнено” пространство са правните отношения, следователно то не може да бъде окачествено като право. Субективното право произлиза от обективното, затова е вторично по своята природа и черпи силата си единствено от писаните нормативни актове. Тази теория, представяща субективното право като рефлексия на обективното, като нещо второстепенно и незначително, дава твърде ограничен и едностранчив поглед върху този правен феномен и върху правото като цяло. Издава се намерението да се представи държавата като единствен творец и източник на право, а правата и свободите на личността – като проява на нейното

благоволение. Нормите, установени от държавата, носят силата и авторитета на нейната власт. Дадени са като обективно измерение, което стои над волята на индивида-гражданин – той няма власт да ги промени, напротив, длъжен е да им се подчинява и да ги съблюдава. Зад субективното право стоят волята и интересът на личността, които тя не би могла да отстоява без подкрепата на държавата. Но съвременната държава вижда предназначението си в това да служи на обществото и личността. Старае се да се отъждестви с правова и социална държава, признава обвързаността си с правата на човека. Всичко това внася нови акценти в отношението държава–личност, което намира правно въплъщение в противостоящите понятия обективно-субективно право. Откриват се нови представи за субективното право, неговата същност и връзката му с позитивното право. Ролята им се разглежда като еднакво значима с тази на правните норми. Субективните права не са единствено средство, чрез което се осъществява действието на правните норми, те не са „вторични правни последици” (както ги нарича проф. В. Ганев). Те са създадени по начин да бъдат съвместими с целия правен порядък, представляват равностойна и активна част от него.

Субективното право е част от всички свободи и гаранции, които кореспондират със значението на човека като субект и които са права преди всичко на самоопределение и активност. Независимо за какво оправомощават, те трябва да съдържат възможност за свобода на волята и отстояване на собствената позиция. Субективното право е начин да се действа в собствен интерес, по своя воля и избор. Ако правото облагодетелства, но обезличава и не взема предвид определението на личността като субект, за нейното съзнание, че е цел и самоцел, то не може да се нарече субективно.

Неоспорима е връзката на субективното право с правата на човека. Още през XVIII в. правата на човека са разбирани като свобода от държавата и възможност за всеки да действа по собствена воля и съобразно своите решения. Всяко от правата на човека съдържа в себе си момент на независимост от държавата и именно това е общото между тях и субективното право. Те принадлежат на личността – субект, също както субективните права, и му дават сила, с която той може да се противопостави на държавата. Тези права, тези неотчуждаеми ценности са граница на властта на държавата (Джон Лок).

В този смисъл субективното право може да се разгледа като израз на баланса между регулирано и свободно от регулиране правно пространство. То отразява отношението на правото към личността, способна сама да регулира поведението си и едновременно с това е израз на противодействието срещу прекомерната власт на правото (държавата) върху индивидите и тяхната автономност. Може да се каже, че субективното право търси разумни граници на регулиране, не позволява да се навлиза в отношения, където не е нужно такова. Все пак, за да изпълни основното си предназначение да бъде разумна и равна мярка на нещата, правото не трябва да се намесва в случаите, които попадат под минималните граници, установени от всяко общество – под тях правото не регулира (*de minimis non curator*).

Смисълът на субективното право е в това, дали правният субект разполага с някаква лична сфера, където самостоятелно решава поведението си, разпорежда се с благата си, води личен живот. Става въпрос за равновесие между определяемост и самоопределяне, между урегулираност и саморегулиране. Субективното право предполага диспозитивен модел на правно регулиране, оставящ свобода на избор на поведение. То дава добра

позиция на носителя си, носи изгода, то е „юридически плюс”, но преди всичко дава свобода – автономност на волята и самоопределение. Положителните значения на субективното право вървят в няколко насоки и изграждат неговата сложна вътрешна структура. Субективното право се проявява под разнообразни форми, толкова характерни и специфични, че затрудняват както класификацията им, така и дефинирането на общо понятие за субективно право. В правната наука се е наложил възгледът, идващ от руската правна теория с представител С. Алексеев, че субективното право е единно и се състои от три правомощия:

– право на изискване – това е възможността на титуляра на субективното право да иска определено поведение от правнозадълженото лице;

– право на собствено активно поведение – изразява се във възможността носителя на субективното право да сам да извършва правни действия;

– притежание (право на защита) – това е възможността носителя на субективното право да поиска от държавата да защити накърненото му право.

В българската правна теория проф. В. Таджер отправя критика към схващането за единност на субективното право и трите му правомощия. Според него притежанието не е състояние, в което преминава субективното право при нарушаването му. Освен това изразява несъгласие с идеята за общ модел и структура на субективното право. Някои прависти подхождат по различен начин по този въпрос, тъй като са на различно мнение. Понеже не е възможно чрез обща структура на субективното право да се изразят съществуващите му разнообразни форми, то те трябва да се означат с различни термини, като така се подчертава спецификата и самостоятелността на формите на субективното право. Критериите, въз

основа на които те се разграничават, са видът на интереса и характера на субективното право като правило за поведение. В зависимост от тези фактори се различават четири основни форми на субективното право:

1. Притежание за определено поведение на задълженото лице.

2. Способност на правния субект да извършва определени действия;

3. Правна власт, която се състои във възможността титулярът на субективното право със свои едностранни действия да създава, променя или прекратява субективни права и задължения, които са част от патримониума на друг правен субект, а последният е задължен да приеме правните последици, настъпили от тази намеса.

4. Правна свобода – тя се изразява в избора за правнозначимо поведение, като тук не се изисква съдействие на друго лице, за да се реализира тази форма на субективното право.

Но във всички свои значения, било като възможност за собствено поведение или начин да се иска поведението на друг субект, субективното право носи облага и в този смисъл се явява правно благо. Дава положителна позиция на субекта не само към удовлетворяване на потребности и интереси от материално естество, но главно позволява изявата на самоопределение за субекта. Той може самостоятелно да реши, дали да се възползва от предоставените му възможности и дали да се обърне за защита към държавата. В негова власт е да потърси и активизира принудителната държавна власт, а тя е длъжна да даде исканата защита.

Субективното право винаги се дефинира като свобода на преценка при притежание и упражняване на правото. То изобщо е свързано със свободата, то е „свобода на разпореждането”, но тя има своите граници – те се определят от субективните права на другите, които не трябва да се накърняват.